

Escorcolls sobre la Malta catalana dels segles XIV i XV

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 24-12-2019

Unes perquisicions d'En Jordi Bilbeny sobre l'illa de Malta als segles XIV i XV mostren l'alt contingent de catalans que hi vivia i hi parlava la seva pròpia llengua

És evident que, des de fa uns anys, l'interès per Malta ha anat creixent, de la mateixa manera que ha crescut l'interès pel seu passat català. I ha estat, precisament, en virtut d'aquest interès, que he estat a Malta tres vegades, amb grups de gent interessada per la nostra història. Hi hem anat a la recerca de tot el rastre que els catalans hi vam deixar al llarg dels 247 anys de domini directe (entre el 1283 i el 1530), en què l'illa va ser tan catalana com Sicília o Mallorca, i el de domini indirecte a través de l'Orde dels Cavallers de Sant Joan de Jerusalem, dit també Orde de Malta, que Carles I, rei i senyor dels catalans, hi va establir al 1530 i que hi va perviure fins al 1798, en què Napoleó va conquerir l'illa i la va passar, encara que només per dos anys, a domini francès, abans que els anglesos s'hi establissin llargament del 1800 al 1964.

Són molts anys. Molts. Exactament 515 en què, d'una o altra manera, Malta va restar sota el domini i la influència catalans. Fa molt poc que aquest concepte de la presència multisecular catalana a Malta va quallant i es va difonent. Gairebé tothom que he llegit darrerament escriu i subscriu que quasi no hi ha res publicat sobre la forta presència de Catalunya a l'illa. I no m'estranya. Per les raons que tots coneixem, la història de Catalunya, tant a Espanya com a Amèrica, com a Itàlia i al món ha estat diligentment esborrada o, amb més o menys mala bava, atribuïda a d'altres nacions. Pel que fa a la llengua, En Frederic Lacroix ja opinava al segle XVIII que «la llengua maltesa és avui una mena de patuès, el fons de la qual és l'àrab, i on s'hi distingeixen paraules gregues i algunes expressions tretes de l'italià i de l'alemany»[1]. Cap referència a mots o expressions catalanes. Ni tan sols a la seva presència plurisecular.

Una mostra incontrovertible del que dic és el text de l'edició castellana de la guia de Malta, Gozo y Comino, que vaig fullejar durant els dos primers viatges a l'illa, editada per Miller Distributors, on, al capítol corresponent al passat medieval de les illes, i després de la dominació normanda, s'hi diu: «Els nous dirigents arribaren d'Alemanya, França i Espanya: els suabis (1194), els aragonesos (1283) i els castellans (1410)»[2]. És cert que la complexitat amb què

s'havia format la Nació Catalana, aglutinant comtats i regnes diversos, i la denominació dels seus homes, que ara veiem com a francs, espanyols, hispans, gots, llatins o, entre d'altres, també com a aragonesos, ho ha dificultat en gran mesura; però no es pot entendre de cap de les maneres que els catalans desapareguin de la història de Malta, baldament sigui en una guia moderna de turisme i, en darrer terme, siguin substituïts sense cap rubor pels «castellans», que mai no van tenir cap poder ni sobre Malta ni sobre cap estat italià durant l'Edat Mitjana. La falsedat d'aquesta presència «castellana» a Malta és tan evident que, fins i tot, l'Anthony Luttrell s'ha vist forçat a rubricar que «la noció que hi hagué un període “castellà” a la història maltesa no té justificació real»[3], perquè, efectivament, és una «irrealitat».

Malgrat que una colla d'autors comentin que no hi ha gairebé informació sobre la presència catalana a Malta, l'afirmació no és ben bé certa. Ja al 1928 en va parlar En Lluís Nicolau d'Olwer en un capítol sencer del seu llibre *El Pont de la Mar Blava*[4], on apuntava que, per raó dels vincles històrics que tenim amb aquesta illa, «els catalans podem trepitjar Malta amb una mica d'emoció i d'orgull»[5]. El llibre ha estat reeditat recentment per l'editorial Adesiara[6], amb la qual cosa l'interès per la Malta catalana no para de renovar-se. A més a més, des del 1965 hi ha l'article del citat Anthony Luttrell, Vice-Director de la British School de Roma, «Malta and the Aragonese Crown: 1282-1530»[7], i des del 1969 tenim ja publicat en català un altre estudi seu, «La Casa de Catalunya-Aragó i Malta: 1282-1412»[8], que aporten un tresor infinit d'informació sobre aquell període històric i sobre el comerç i el domini dels catalans a l'illa. Però, si bé el primer treball són unes consideracions genèriques sobre la incorporació de Malta a la Nació Catalana –que ell anomena «Corona d'Aragó»–, el segon estudi, més profund i documentat, s'acaba, malgrat tot, a començament del XV, just quan En Luttrell assegura que «no fou, en realitat, fins després del 1412 que les influències catalanes i aragoneses a Malta esdevingueren poderoses»[9]. Jo diria «molt més poderoses», perquè no podem oblidar de cap manera les influències de tot el segle XIV tan poc conegudes i les anteriors al domini del casal de Barcelona, mantingudes per altres cases de la Nació catalana de domini francès. Darrerament he llegit també l'estudi de l'Stanley Fiorini «Spanish Influence in Late Medieval Malta»[10], publicat al 2013, i que, per bé que parla de la influència espanyola, no per això deixa de ser en molt gran mesura una influència estrictament «catalana», i les «Indagaciones acerca de la dominación de España en Malta», d'En Plácido de Jové, aparegudes en diversos números de la revista *La América*, que, malgrat i que, com de costum, el títol faci referència a España[11], no fan res més que parlar de Catalunya i els catalans. I encara més recentment he repassat les esmentades Actes del Primer Col·loqui Internacional Hispano-Maltès d'Història, que tot i la referència al context hispànic, de fet, dels 10 estudis continguts, 8 són estrictament sobre la presència o la relació catalana amb Malta, des de les darreries del segle XIII fins a l'albor del XIX[12]. L'única història de l'illa que conec i que parla obertament de la «Malta catalano-aragonesa» és la de l'historiador Charles Dalli, que dedica tot el capítol 9è del seu llibre *Malta. The Medieval Millenium*, a parlar-ne amb certa profusió de dades[13]. Amb tot, i per bé que reconeix que tot al llarg del segle XIV «les illes Malteses restaren substancialment vinculades a la Corona d'Aragó»[14], i que, a començament d'aquest mateix segle, el Duc d'Atenes Guillem Frederic [d'Aragó] fou també aparentment el fundador dels comtes catalans de Malta»[15], tan sols considera que hi va haver una Malta catalana des del 1392 fins al 1530, que és l'espai de temps que dedica a parlar-ne al seu capítol 9è. En canvi, per En Plácido de Jové, mal que hi va haver una divisió en dues monarquies, «espanyols foren els reis de Sicília, espanyol l'esperit del seu govern i fins i tot espanyols els principals empleats»[16]. Per En Fiorini, «malgrat que al 1296 Frederic, germà de Jaume II, el substituís com a rei de Sicília, i a despit de les aparences externes de guerra formal, la realitat subjacent era de fet una tàcita aliança. Just fins a la primera dècada del segle XV, Catalunya i Sicília romangueren fermament unides per interessos econòmics fonamentals»[17]. És evident que els interessos no podien ser només econòmics, perquè els reis formaven part d'una mateixa família. A Pere II de Catalunya el va seguir el seu fill Jaume II i a aquest el seu germà Frederic II de Sicília. El seu fill, Pere II de Sicília, el va succeir, i va ser rellevat per Joan de Sicília. El seu fill Lluís va ser rei dels sicilians rere seu, al qual va rellevar el seu germà Frederic III. Finalment, la seva filla Maria va heretar el tron, que va passar als seus marits, Martí el Jove, nebot de Joan I de Catalunya, i Martí el Vell, el seu pare, tot seguit[18]. Llavors, caldria puntualitzar que, a més a més de l'economia i la casa reial, hi havia interessos nacionals, que s'havien de defensar amb un exèrcit i una armada naval. És a dir, que uns interessos militars comuns també s'hi havien d'haver donat. I, per descomptat, atesa la presència indeturable de mercaders, soldats, polítics, artistes, juristes o eclesiàstics, també hi va haver una comunitat lingüística i cultural comuna. En Fiorini ho ha detectat diligentment i escriu: «Foren aquestes mútues interdependències les que posaren els fonaments d'un Mercat Comú Català»[19]. I per això reblava: «Les illes malteses formaven part de Sicília en aquest moment, i situades com estaven a l'avançada de la Cristiandat i del Regne, els llaços que les vinculaven a la Corona s'han de contemplar contra la tela de fons de llurs vinculacions amb Sicília». I per això mateix, «durant el segle XIV Catalunya tingué prou interès en Malta per justificar el nomenament, autoritzat pel rei de Sicília al 1345, d'un vicecònsol català per a Malta i Gozzo, subordinat al cònsol de Messina. Investigacions recents dutes a terme als arxius barcelonins han revelat, conformement, una xarxa considerablement ampla de comerç de cotó i vi maltès amb Sardenya a la segona meitat d'aquella centúria»[20]. I, si bé sembla que els contactes directes entre catalans i maltesos hagin pogut minvar al llarg del segle XV, pel fet que no s'hagin trobat nous nomenaments de cònsols o vicecònsols, «resulta probable que els interessos catalans fossin protegits a través de Sicília»[21]. Efectivament, la relació econòmica i política no es va estroncar mai. Com ho ha observat En Luttrell, «entre 1296 i 1409 els interessos

econòmics fonamentals mantenen Catalunya i Sicília remarcablement a prop»[22]. I rubrica: «Els mercats sicilians per a la roba i altres manufactures catalanes formaren elements essencials en sèries de relacions mercantils triangulars o poligonals, cosa que no s'aturà pel sol fet que el germà del rei d'Aragó esdevingués rei a Sicília»[23]. És evident, per tant, que si hi va haver una unió comercial i política de Catalunya amb Sicília, al marge de quins reis governessin l'un i l'altre estat, és que també hi va haver una unió política i comercial entre Catalunya i Malta.

Però el fet cert, es miri per on es miri, és que hi ha més de cinc-cents anys de presència catalana a l'illa. En aquest sentit, l'Ignasi Dies publicava un article al 9 de febrer del 2017 sota el títol «La petjada de cinc segles de presència catalana a Malta»[24], que hi aprofundia d'una manera tan sincrètica com precisa i recuperava la idea troncal dels «cinc segles» d'empremta catalana. Doncs, sí. Cinc segles complets. I això sense tenir en compte que, a la famosa batalla de Malta, en què Roger de Llúria va vèncer els francesos al 8 de juliol del 1283, aquests, tal com ho descriu En Desclot, no eren altres que «provençals»[25] i, per això mateix, llurs almiralls es deien Guillem Cornut i Bartomeu Bonví[26], els cognoms dels quals, com entra pels ulls, són netament catalans. Amb la qual cosa ara podem dir que Malta va passar del poder dels catalans que eren sota domini francès a mans dels catalans que se n'havien deslliurat i, al Sud de les Alberes, construïen un dels estats més potents de l'Europa del moment. I, així, l'illa va passar de ser dominada per francesos de llengua catalana a hispànics de llengua catalana. Per En Luttrell, «després de la conquesta de Sicília pels catalans, els maltesos reconegueren el nou règim»[27]. Segons ell, «en els anys immediats a la conquesta de Sicília, els catalans estimaren certament la importància de Malta per a la retenció de la mateixa Sicília i per a la influència d'ells al nord d'Àfrica. Ramon Muntaner, que fou governador de l'illa de Gerba, no lluny de la costa de Tunis, descriví com els catalans manifestaren llur joia quan el 1283 els arribaren rumors que el castrum de Malta havia caigut; Muntaner escrivia “que molt és reyal castell e bo, e aquest castell e la illa està bé axí a la illa de Sicília, com fa la pedra en l'anell”»[28]. Després de la conquesta, doncs, «la massa de la població maltesa passà als catalans» i, immediatament, «el 9 de desembre de 1282 Pere el Gran havia nomenat un notari per a l'illa de Malta; el 23 de gener intervingué per protegir-hi un comerciant genovès. Per aquest temps Malta i Gozo havien demanat ajuda a Pere, i el governador angeví Dionigi de Barba actuava per Pere com a Justicier de Malta. El 27 de gener el rei Pere s'excusava de no enviar ajuda immediata, basant-se en la necessitat de reparacions de la seva armada i en el fet de no haver-hi allà un perill imminent; confirmava els privilegis dels maltesos, i concedia facilitats per tal que fos enviat el gra de Sicília a Malta. Pel febrer i març Pere negociava amb Matteo del Poggio [potser Mateu Despuig] per a la submissió del castrum, que era considerat inexpugnable. El 12 d'abril Pere escriví des de Messina a Manfredi Lancia, el seu nou Capità i Justicier de Malta i Gozo, i el 19 d'abril concedí un privilegi als homes de les dues illes a instàncies d'ells; Malta i Gozo havien de quedar incorporades perpètuament al reial demanium et dominium»[29]. I, és clar, mentre s'hi incorporaven, «els catalans bastien una hegemonia basada en la possessió de Sicília, en llur influència al nord d'Àfrica i en el control de les illes que es trobaven entremig. La conquesta de Malta fou completada per Manfredi Lancia, Capità de Malta i parent de Roger de Llúria» i «el mateix Roger prengué i adquirí títols a Gerba i Querquens, i establí una mena de principat marítim entre Sicília i Àfrica»[30]. Un principat marítim català, per descomptat. Al 1287, durant la guerra amb els Anjou, el rei Jaume de Sicília «insistia que qualsevulla que fossin les condicions que s'acordessin per a una pau amb els angevins, ell continuaria retenint, no solament Sicília, sinó també Malta, Gozo, Pantel·lària, les illes Lípari i l'alfòndec conjunt sículo-català a Tunis; i repetia aquesta insistència el 1290. Pocs anys més tard, a Barcelona, el 27 i 28 d'octubre de 1292, havent esdevingut rei d'Aragó així com de Sicília, Jaume donà ordres per al reforçament de la guarnició del castell de Malta»[31]. I, un cop assentat el domini català a les illes, «buròcrates i soldats, nobles que hi reberen terres i privilegis, capellans i mercaders, arribaren a Malta des de Sicília i la Península Ibèrica. Sovint s'hi establiren i, amb el pas del temps, hi arribaren a viure i a pensar com a maltesos»[32]. A viure, a pensar i ?sobretot, no ho oblidem? a parlar.

Sense voler ara entrar a tocar el tema dels Grans Mestres catalans i catalanoparlants de l'Orde de Malta, que van ser uns quants i molt actius, especialment els germans Nicolau i Rafel Cotoner, ja a la segona meitat del XVII, i sense immiscir-nos en els bisbes catalans de Malta[33], la força de la llengua havia de ser molt gran, perquè, quan a Espanya, d'ençà del 1714, el català havia estat proscrit de tot domini públic i perseguit obertament i legal, a l'illa de Malta la nostra llengua encara era emprada de forma oficial pels grans prohoms catalans, com en ens ho advera la làpida sepulcral del Gran Prior de Catalunya fra Nicolau Abrí Dezcattlar, datada el 1794 i que es troba a la catedral de Sant Joan, a la Valletta, redactada íntegrament en català. La làpida i el text que, per si sols, no són gran cosa, en canvi, tenen un valor incalculable pel que fa a l'oficialitat de la llengua catalana a l'illa i deixa entreveure, de retruc, que si hom va poder fer aquella inscripció a la pedra d'una Catedral, és possible que també s'hagués emprat el català per a d'altra mena de textos escrits, tant de to oficial com familiar, com sabem que va passar a la Roma dels Borja[34]. Caldrà estar atents, doncs, als nous estudis per si apareixia aquesta documentació. En aquest sentit, ha estat també l'Stanley Fiorini qui s'ha adonat que, de tant en tant, apareixen als llibres notariais maltesos, alguns documents redactats en català. Segons ell, doncs, «cal esmentar el fet que, encara que el llenguatge comú emprat en els documents era una barreja de llatí tardà i sicilià, no resulti desconeguda la presència esporàdica de documents escrits en català o castellà, la qual cosa planteja la qüestió de l'abast de la difusió d'aquest idiomes, almenys entre la minoria alfabetitzada»[35]. Sí. Exactament el mateix que jo suggeria. Per tant, doncs, i en resolució, té molta raó l'Ignasi Badia,

quan ens assenyala que, d'ençà del 1530, «els cavallers catalans de la llengua d'Aragó, que utilitzaren com a únic idioma oficial el català, fins a l'inici del segle XIX, van assegurar la continuïtat de la presència de la nostra llengua a Malta»[36].

Jordi Bilbeny

Notes bibliogràfiques:

[1] FEDERICO LACROIX, Historia de Malta y El Gozo; traduïda al castellà per una societat literària, Imprenta del Guardia Nacional, Barcelona, 1840, p. 44.

[2] Malta, Gozo y Comino; amb fotografies d'R. Spiteri i D. Borg, Miller Distributors Limited, Malta, 2015, p. 07.

[3] ANTHONY LUTTRELL, «Approaches to Medieval Malta», The Making of Christian Malta. From the Early Middle Ages to 1530; Routledge Revivals, Londres i Nova York, 2018, p. 49.

[4]Vg. L. NICOLAU D'OLWER, El Pont de la Mar Blava. Notes de viatge per Tunísia, Sicília i Malta; Llibreria Catalònia, Barcelona, 1928, p. 125-151.

[5] Ídem, p. 140.

[6]Vg. LLUÍS NOCOLAU D'OLWER, El pont de la mar blava; De cor a pensa-12, Adesiara editorial, Martorell, 2017.

[7] A. T. LUTTRELL, «Malta and the Aragonese Crown: 1282-1530»; Journal of the Faculty of Arts, vol. III, núm. I (1965), p. 1-9.

[8] ANTHONY LUTTRELL, «La Casa de Catalunya-Aragó i Malta: 1282-1412»; Estudis d'Història Medieval, I (1969), p. 19-30.

[9] Ídem, p. 30.

[10] STANLEY FIORINI, «Spanish Influence in Late Medieval Malta»; Proceedings of History Week 2013; editat per Joan Abela, Emanuel Buttigieg i Carmel Vassallo; The Malta Historical Society, Malta, 2013, p. 9-27.

[11]Vg. PLÁCIDO DE JOVÉ Y HEVÍA, «Indagaciones acerca de la dominación de España en Malta. De 1285 a 1530»; La América, any VII, núm. 8, 27 d'abril del 1863, p. 12-14; núm. 9, 12 de maig del 1863, p. 13; núm. 10, 27 de maig del 1863, p. 11-13; núm. 11, 12 de juny del 1863, p. 14-15 i núm. 12, 27 de juny del 1863, p. 12.

[12]Vg. Actas del Primer Coloquio Internacional Hispano Maltés de Historia; Dirección General de Relaciones Culturales y Científicas. Secretaría de Estado para la Cooperación Internacional y para Iberoamérica. Ministerio de Asuntos Exteriores; Madrid, 1991.

[13] CHARLES DALLI, Malta. The Medieval Millenium; amb fotografies de Daniel Cilia, Midsea Books Ltd., Malta, 2006, p. 187-213.

[14] Ídem, p. 165.

[15] Ídem.

[16] P. DE JOVÉ Y HEVÍA, ob. cit., núm. 9, p. 13.

[17] STANLEY FIORINI, «Relaciones catalano-maltesas en la Baja Edad Media. Una aproximación a partir de los archivos malteses»; Actas del Primer Coloquio Internacional Hispano-Maltés de Historia; ob. cit., p. 11.

[18] Vg. «Llista dels reis de Sicília i Nàpols»,
https://ca.wikipedia.org/wiki/Llista_de_reis_de_Sic%C3%ADlia_i_N%C3%A0pols .

[19] S. FIORINI, «Relaciones catalano-maltesas en la Baja Edad Media. Una aproximación a partir de los archivos malteses»; ob. cit., p. 12.

[20] Ídem.

[21] Ídem.

[22] ANTHONY LUTTRELL, «Late-Medieval Mediterranean Empires: The Catalan Example»; *Journal of the Faculty of Arts*, vol. VI, núm. 4 (1977), p. 111.

[23] Ídem.

[24]Vg. IGNASI DIES MORATILLA, «La petjada de cinc segles de presència catalana a Malta», web Petjada Catalana, 9 de febrer del 2017; <http://www.petjadacatalana.com/petjada-de-cinc-segles-de-presencia-catalana-a-malta/>

[25]Vg. BERNAT DESCLOT, «Llibre del rei En Pere», dins *Les Quatre Grans Cròniques*; revisió del text, pròleg i notes de Ferran Soldevila; Biblioteca Perenne-26, Editorial Selecta, segona edició, Barcelona, 1983, p. 502-505, cap. CX-CXV.

[26] Ídem, p. 504.

[27] A. LUTTRELL, «La Casa de Catalunya-Aragó i Malta: 1282-1412»; ob. cit., p. 19.

[28] Ídem, p. 20.

[29] Ídem, p. 21.

[30] Ídem, p. 21-22.

[31] Ídem, p. 22.

[32] A. T. LUTTRELL, «Malta and the Aragonese Crown: 1282-1530»; ob. cit., p. 8.

[33] Vg. MANUEL OLIVER MORAGUES, «Mallorquines Obispos de Malta y Grandes Piores de San Juan de

[34]Vg. MIQUEL BATLLORI, «El català, llengua de cort a Roma, durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI»; La família Borja; Biblioteca d'Estudis i Investigacions-21, Eliseu Climent, Editor; València, 1994, Obra Completa, vol. IV, p. 145-161, JORDI BILBENY, «La llengua catalana a la Roma d'Alexandre VI», web de l'Institut Nova Història, 19 de desembre del 2011; <https://www.inh.cat/articles/La-llengua-catalana-a-la-Roma-d'Alexandre-VI>.

[35] S. FIORINI, «Relaciones catalano-maltesas en la Baja Edad Media. Una aproximación a partir de los archivos malteses»; ob. cit., p. 15.

[36] IGNASI BADIA, «El rei malalt i l'estilet o notes sobre les relacions entre el maltès i el català»; Quaderns. Revista de traducció, 11 (2004), p. 121.